

Timo Kapanen

Koittaako vapaus? Unkarin kansannousu 1956 ja vuosien 1957–1958 kiristynyt kirkkopoliittikka *Församlingsbladet*-lehdessä

Tutkimuksen tausta

Unkarin luterilainen kirkko sai runsaasti huomiota *Församlingsbladetin*¹ sivuilla Unkarin kansannousun aikana. Jo loka–marraskuussa 1956 tapahtunutta kansannousua edeltäneet kuukaudet olivat antaneet toivoa kirkon aseman parantumisesta. Näin tapahtuikin: monet kommunistihallinnon erottamat kirkon työntekijät saivat ennen kansannousua, sen aikana tai pian sen jälkeen virkansa takaisin. Tunnetuin heistä oli piispa Lajos Ordass. Aluksi lehdelle järkytyksenä tullut kansannousun väkivaltainen kukistaminen ei näyttänyt estävän Unkarin luterilaisen kirkon toimintavapautta, ja lehti seurasi uutta tilannetta. Loppuvuodesta 1957 tilanne äkisti muuttui: kommunistinen valtio alkoi palauttaa itselleen uskollisia kirkon viranhaltijoita takaisin virkoihinsa. *Kotimaa*-lehden tavoin *Församlingsbladet* huolestui tapahtumista.²

Artikkeli käsittelee *Församlingsbladetin* kirjoituksia kahtena tapahtumien kannalta intensiivisimpänä jaksona. Ensimmäinen näistä on Unkarin kansannousu sitä edeltävine ja välittömästi seuranneine tapahtumineen. Tarkoituksenmukainen aikarajaus tällöin on syyskuun 1956 loppu – tammikuun 1957 alku. Toinen intensiivinen tapahtumaketju alkoi lehden sivuilla joulukuussa 1957, ja siitä vuoden päästä kommunistinen valtio oli saanut toteutettua toivomansa muutokset Unkarin luterilaisessa kirkossa.

¹ Ruotsissa on ollut vastaavanniminen lehti, jota ei pidä sekoittaa tässä käsiteltyyn suomenruotsalaiseen lehteen.

² Helmut David Baer, *The Struggle of Hungarian Lutherans Under Communism*. Eugenia and Hugh M. Stewart '26 Series on Eastern Europe. Texas A&M University Press, College Station 2006, 65–67; Enikő Böröcz, ”Lajos Ordass”. *A Christian and a Consistent Adversary of the Totalitarian Systems. Christianity and Resistance in the 20th Century. From Kaj Munk and Dietrich Bonhoeffer to Desmond Tutu*. Toim. Søren Dosenrode. Brill, Leiden 2008, 221; Timo Kapanen, *Uskonnonvapautta vai valtion kontrollia? Unkarin kirkot Kotimaa-lehdessä 1956–1958*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2015, 20, 74–77; Timo Kapanen, ”Madjaarien sankarillinen kansa”. Unkarin hätä vuonna 1956 *Kotimaa*-lehdessä”. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 2017 (107). Toim. Piia Latvala ja Olli Lampinen-Enqvist. Suomen kirkkohistoriallinen seura (SKHS), Helsinki 2017, 118.

Toisin kuin *Kotimaassa*, *Församlingsbladetin* Unkari-aiheiset kirjoitukset vähenivät keväällä 1958 ja loppuivat käytännössä heinäkuun 1958 jälkeen, joten toinen tarkastelujakso on perusteltua päättää asianomaiseen ajankohtaan. Jälkimmäinen tapahtumaketju keskittyi Unkarin luterilaiseen kirkkoon ja erityisesti sen piispaan Ordassiin, ja luterilaisena lehtenä *Församlingsbladet* oli muutenkin pääasiallisesti kiinnostunut maan luterilaisista. Sama keskittyminen maan luterilaisiin oli selkeää myös maan kansannoususta kirjoitettaessa. Siksi rajaan artikkelista muut kirkko- ja uskontokunnat pois, elleivät ne nouse esille luterilaisen kirkon yhteydessä. Myös Unkarin poliittisia tapahtumia käsittelen vain siinä määrin kuin se on artikkelin aiheen kannalta välttämätöntä.

Tutkimustehtävänä on hahmottaa *Församlingsbladetin* linjaa suhteessa ajanjakson tapahtumiin ja Unkarin luterilaiseen kirkkoon. Viitekehyksenä on ympäristö, jossa lehti vaikutti, eli suomalainen yhteiskunta. Olennaista on siten itse asiaa käsittelevien kirjoitusten lisäksi tarkastella niiden taustavaikuttimia: miksi lehti kirjoitti näin? Miten laaja reaktio sen sivuilla oli, ja millainen vaikutus Suomen poliittisella tilanteella oli? Miksi lehti oli kiinnostunut Unkarin luterilaisesta kirkosta ja välillä jopa maan kirkkopoliittikan yksityiskohdista? Tärkeää on samoin selvittää, mitä lehti jätti kirjoittamatta.

Aiheesta tekee erityisen kiinnostavan lehden luonne suomenruotsalaisena kirkollisena lehtenä. On mielenkiintoista tarkastella, miten rajallinen kohdeyleisö vaikutti lehden kirjoituksiin tästä omana aikanaan runsasta mediahuomiota saaneesta tapahtumaketjusta. *Församlingsbladetin* kirjoituksia Unkarin kirkoista maan kansannousua ennen, sen ajalla ja jälkeen ei ole aikaisemmin tutkittu eikä laajempaa kokonaisteosta lehden historiasta ole tehty. Lehteä toisen maailmansodan jälkeisen Itä-Euroopan kontekstissa käsitellään Annamari Oittisen opinnäytteessä *Utisointi Puolan roomalaiskatolisesta kirkosta Kotimaa-lehdessä, Sana-lehdessä ja Församlingsbladetissa vuosina 1947–1953*.³ Lehdestä itsestään on tehty kolme opinnäytetyötä Åbo Akademiassa⁴, mutta nämä tutkimukset ovat ajallisesti tai aiheensa puolesta varsin kaukana artikkelini aiheesta.

Samaa aihepiiriä *Kotimaa*-lehden osalta on tutkittu kesäkuussa 2018 valmistuneessa ja joulukuussa 2019 julkaistussa artikkelissani ”*Rukoilkaa te, me kyllä kärsim-*

³ Annamari Oittinen, *Utisointi Puolan roomalaiskatolisesta kirkosta Kotimaa-lehdessä, Sana-lehdessä ja Församlingsbladetissa vuosina 1947–1953*. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2014.

⁴ Lisa-Gun Bernerstedt, *Kyrkan och den totalitära staten. Utvecklingen i Tyskland och den tyska kyrkan avspeglad i Församlingsbladet åren 1938 och 1939*. Kirkkohistorian ja käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Åbo Akademi 1992; Jan Ehrstedt, *Stiftet och fakulteten. Församlingsbladets behandling av Borgå stift och Teologiska fakulteten vid Åbo Akademi under 1920-talet*. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Åbo Akademi 2003; Laura Kajala, ”*Det var något av en Davids strid med Goliat*”. *Tre kristliga tidningars kommentarer angående sexdagarskriget i Mellanöstern*. Judaistiikan pro gradu -tutkielma. Åbo Akademi 2011.

me.”. *Kotimaa-lehti ja Unkarin luterilaisen kirkon kamppailu kommunistihallinnon kanssa 1957–1958* sekä tammikuussa 2018 julkaistussa artikkelissani ”*Madjaarien sankarillinen kansa*”. *Unkarin hätä vuonna 1956 Kotimaa-lehdessä*. Pohjana näille on pro gradu -tutkielmani *Uskonnonvapautta vai valtion kontrollia? Unkarin kirkot Kotimaa-lehdessä 1956–1958* vuodelta 2015.⁵

Anna-Maija Viljasen⁶ opinnäyte ”*Rakas unkarilainen veljeskirkkomme*”. *Suomalaisten kirkolliset yhteydet Unkarin luterilaisiin 1957–1966* käsittelee myös jossain määrin suomalaisen kirkollisen lehdistön kirjoituksia Unkarista, aivan kuten hänen 2019 julkaistu väitöskirjansa *Unkarin yhteiskunnallisen ja kirkkopoliittisen tilanteen vaikutus suomalais-unkarilaisiin luterilaisiin yhteyksiin 1956–1958*.⁷ Viljanen-Pihkala keskittyy molemmissa tutkimuksissaan kuitenkin pääosin Suomen ja Unkarin evankelis-luterilaisten kirkkojen yhteyksiin, ja *Församlingsbladetia* hän ei käsittele lainkaan.⁸

Kiitän tutkimustyössäni saamastani avusta ja lukemattomista, syvälle porautuneista keskusteluista FM, Venäjän ja Itä-Euroopan asiantuntijaa, sotatieteilijä Nico Lamminparrasta. Hän on jakanut asiantuntijuuttaan erityisesti kommunistihallinnon toimintamenetelmistä, poliittisesta kehityksestä Neuvostoliitossa ja sen satelliittivaltioissa sekä näiden välillä että neuvostopoliitikasta Suomen suunnalla, ruotsin kielellä ja metodiikasta puhumattakaan.

Aineistolähtöinen analyysi ja laadullinen näkökulma

Unkarin yhteiskunnallis-kirkollisessa elämässä ja suomalais-unkarilaisten kirkollisten yhteyksien historiassa vuodet 1956–1958 muodostavat yhtä kaikki eräänlaisen kairos-ajan, otollisen hetken, jota on syytä lähestyä useista eri tulokulmista. Sen tässä artikkelissa mahdollistavat primäärilähteenä ja tutkimuskohteena toimivat *Församlingsbladet*-lehdet mainitulta ajanjaksolta. *Kotimaa*-lehden samanaikaisia numeroita käytän vertailumateriaalina.

Tutkimukseen kuuluu tyyliältään hyvinkin moninainen aineisto. Otan lähdeanalyysissä huomioon kirjoitusten erilaiset tavoitteet ja mahdollisuuksien mukaan py-

⁵ Kapanen 2015; Kapanen 2017; Timo Kapanen, ””Rukoilkaa te, me kyllä kärsimme.” *Kotimaa-lehti ja Unkarin luterilaisen kirkon kamppailu kommunistihallinnon kanssa 1957–1958*”. *Aatteiden ja herätysten virrassa. Jouko Talosen juhlaKirja*. Toim. Timo Kapanen ja Nico Lamminparras. SKHST 239. SKHS, Helsinki 2019.

⁶ Nykyiseltä sukunimeltään Viljanen-Pihkala.

⁷ Anna-Maija Viljanen, ”*Rakas unkarilainen veljeskirkkomme*”. *Suomalaisten kirkolliset yhteydet Unkarin luterilaisiin 1957–1966*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2001; Anna-Maija Viljanen-Pihkala, *Unkarin yhteiskunnallisen ja kirkkopoliittisen tilanteen vaikutus suomalais-unkarilaisiin luterilaisiin yhteyksiin 1956–1958*. Diss. Helsinki. SKHST 238. SKHS, Helsinki 2019.

⁸ Viljanen 2001; Viljanen-Pihkala 2019.

rin erottelemaan eri kirjoittajien ja kirjoitusten intentiot. Erityisesti pääkirjoitus ja pakinat edustivat lehden virallista kantaa. Utismateriaali ja osa artikkeleista tulivat usein toimituksen ulkopuolelta. Lehdet vaikuttivat niiden sisältöihin lähinnä valitsemalla sellaiset uutislähteet, kirjoittajat ja näkökulmat, jotka sopivat mahdollisimman hyvin sen linjaan. Toisinaan ne tehostivat sanomaansa pienin muokkauksin.

En syvenny tarkemmin Suomen ja Unkarin kirkollisiin tai poliittisiin suhteisiin enkä artikkelissa mainittujen henkilöiden tekemisiin sikäli, kun ne eivät liity lehden kirjoituksiin. Samoin käsittelen poliittista historiaa vain siinä määrin, kun se on lehdistötutkimuksellisesta näkökulmasta tarpeellista. Artikkelin varsinainen tarkoitus ei ole siksi esimerkiksi syventyä siihen, mitä Unkarissa tapahtui tutkimuskauden aikana, vaan tutkia *Församlingsbladetin* kirjoituksia siitä. Lehden kirjoitusten taustalla on syytä nähdä suomalaisen kansalaisyhteiskunnan⁹ aktiivisuus Unkarin auttamisessa. Toisaalta samalla lehti itse loi tätä ilmiötä. Näin ollen esimerkiksi kansannoususta kirjoitettuun erittäin laajaan tutkimusmateriaaliin on syytä perehtyä esisijaisesti suomalaisen kansalaisyhteiskunnan ja politiikan näkökulmasta. Tässä on vielä huomioitava lehden luonne suomenruotsalaisena luterilaisena lehtenä.

Etenen pääotsikoiden osalta kronologisesti, koska tutkimani materiaalin käsittely edellyttää ainakin jossain määrin edeltävien kirjoitusten ja ajankohtaisten tapahtumien esittelyä. Käytän pääasiallisesti historiallis-kvalitatiivista metodia, koska tutkimuksen kannalta on oleellista analysoida tarkemmin artikkelien ja uutisten sisältöä sekä niissä tutkimusjaksolla tapahtunutta mahdollista muutosta ja kehitystä. Aivan kuten Lars-Folke Landgrén varoittaa, otannallinen tulokulma ei sinänsä soveltuisikaan kantaaottaviin kirjoituksiin, kuten pääkirjoituksiin ja pakinoihin.¹⁰ Tällaisten kirjoitusten ilmestymistiheyden ongelman lisäksi toinen vaikeus – kutsuttakoon sitä vaikka valmiiksi muodostetun mielipiteen ongelmaksi – vältetään tutkimuksessani siten, että pyrin mahdollisimman kattavasti arvioimaan, miten kieltä on käytetty paitsi pääkirjoituksissa ja pakinoissa, myös uutisissa ja muissa kirjoitustyypeissä.

Lehden määrällisesti runsaimman materiaalin muodostivat erilaiset uutiset ja artikkelit. Olen käynyt myös läpi lehdessä julkaistut mielipidekirjoitukset ja hartauskirjoituksista löytyneet viitteet artikkelin aiheeseen. Yksikään mielipide- tai hartauskirjoitus ei kuitenkaan ajanjaksolla käsitellyt aihetta.

Historiallis-kvalitatiivinen analyysi tuo hyvin esille uutisten painopisteet ja päämäärät. Utismäärää ohjasivat joka tapauksessa hyvin voimakkaasti Unkarin kirkolliset tapahtumat, joten kvantitatiivinen analyysi ei siltä osin toisi esille merkittävää

⁹ Kansalaisyhteiskunnan klassinen määritelmä ks. Jarkko Tontti, ”Kansalaisyhteiskunta Hegelin Oikeusfilosofiassa”. *Lakimies* 2/2000, 196–205; Kansalaisyhteiskunnan määritelmä modernissa kontekstissa ks. Tuija Pulkinen, *Postmoderni politiikan filosofia*. 2. painos. Gaudeamus, [Helsinki] 2003, 17–45.

¹⁰ Lars-Folke Landgrén, ”Lehdistö- ja aatehistoria”. *Kristinuskon historian tutkimusalat ja menetelmät*. Toim. Jaakko Olavi Antila, Esko M. Laine ja Juha Meriläinen. SKHST 226. SKHS, Helsinki 2013, 129.

uutta tietoa. Artikkelel selvittääkin, millaisia tietoisia ja tiedostamattomia kannanottoja sisältyy tutkimini kirjoituksiin. Tässä menetelmäni muistuttaa aineistolähtöisestä näkökulmasta sovellettua diskurssianalyysiä.

Diskurssianalyysi on väljä teoreettinen ja metodologinen viitekehys. Siinä kieli ymmärretään samalla sekä sosiaalisen ympäristönsä osaksi että sen tuottajaksi, ja sillä on asetettuja päämääriä. Kieli ei täten vain kuvaile kohdettaan vaan esittää siitä tietyn version. Lähestymistavassa aineisto siis itse toimii tulkinnan ja johtopäätösten pohjana. Liukuma aatehistorian tutkimukseen on niin ikään mahdollinen, jos kohta se ei ole itsetarkoitus. Monesti erilaiset metodit ja lähestymistavat kulkevat rinnakkain, peräti nivoutuvat, sattumalta tai tietoisesti.¹¹ Niinpä tässä artikkelissa on esimerkiksi hieman Suomen poliittisen historian analyysiä.

Lisätietojen tai paralleelien saamiseksi olen mahdollisuuksien mukaan pyrkinyt analysoimaan *Församlingsbladetin* lähteinään käyttämiä muita lehtiä, mikäli se on ollut mahdollista ja tutkimuksen kannalta olennaista. Lehti mainitsi kuitenkin tutkimuskaudella lähteensä vain harvoin, joten kattava kirjoitusten lähteiden tarkastelu on mahdotonta. Omien toimittajiensa nimiä tai nimikirjaimia se ei etenään uutisten yhteydessä yleensä kertonut, joten kirjoitusten tekijöiden tarkempi analyysi ei useinkaan ole mahdollista.

Församlingsbladet kirkollisena lehtenä

Suomenkielinen *Kotimaa* oli 1950-luvulla Suomen vaikutusvaltaisim kirkollinen sanomalehti, suorastaan eräänlainen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon puolivirallinen äänenkannattaja. *Församlingsbladetia* voidaan pitää *Kotimaan* kaltaisena julkaisuna suomenruotsalaiselle yleisölle. Koska kohdeyleisö oli selvästi *Kotimaa*-ta pienempi, oli lehtikin pienempi sekä resursseiltaan että levikiltään. Lehden levikki vaihteli yleensä välillä 3000–4000. Sota-aikana se kuitenkin laski alimmillaan reiluun 2000 numeroon, mutta palasi pian aiempiin määriinsä: 1950-luvun alussa

¹¹ Jari Eskola ja Juha Suoranta, *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Osuuskunta Vastapaino, Tampere 1998, 141, 195; Nico Lamminparras, *Mikä on Transnistria? Dnestrin moldovalaisen tasavallan synty & nykypäivä*. Alue- ja kulttuurintutkimuksen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2014, 13–17; Nico Lamminparras, ”Valtapeliä vähemmistöasialla. Unkarin, Romanian ja Ukrainan kielisota 2017–2018”. *Tiede ja ase*, Vol 76 (2018). Toim. Juha Mäkinen. Suomen Sotatieteellinen Seura, Helsinki 2018a, 55, 57; Nico Lamminparras, ”Kristuksen viitan repijät Kiovan kastelähteellä. Kiista Ukrainan kansallisesta kirkosta”. *Aatteiden ja herätysten virrassa. Jouko Talosen juhlakirja*. Toim. Timo Kapanen ja Nico Lamminparras. SKHST 239. SKHS, Helsinki 2019, 247–248; Nico Lamminparras, *Kutsukaa meitä nimellämme. FYROM:sta Pohjois-Makedoniaksi 2018–2019*. Artikkelikäsi kirjoitus. Julkaisematon, tekijänsä hallussa, 2020a, 4, 7; Nico Lamminparras, *Presidentin patriarkaatti? ”Patriarkaatti” Filaret ja Ukrainan valtionpää 1992–2005*. Artikkelikäsi kirjoitus. Julkaisematon, tekijänsä hallussa 2020b, 3–4.

levikki oli jo yli 4000. Suhteessa Suomen ruotsinkielisen väestön määrään – vuosikymmenen puolivälissä 8 prosenttia, eli noin 320 000¹² – lehden levikki oli suurin pirtein samaa tasoa kuin *Kotimaan* noin 49 500 kappaletta suomenkielisille. Toinen merkittävä suomenruotsalainen luterilainen lehti oli vuonna 1912 Pietarsaareissa perustettu pietististaustainen ja matalakirkollinen *Människovännens*. Sen tilaajamäärä oli historiansa alkuvuosikymmeninä hieman *Församlingsbladetin* suurempi, mutta sen sisältö oli varsin hartauspainotteista. Lisäksi sen toiminta painottui Pohjanmaalle. Tässä artikkelissa on siksi mielekkäintä keskittyä vain *Församlingsbladetiin*.¹³

Församlingsbladet alkoi ilmestyä vuoden 1922 alusta. Ajatus lehdestä oli saanut alkunsa vuonna 1918 yksityisessä, suomenruotsalaisten pappien kokouksessa Turussa. Lehden julkaisija oli Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland rf, joka oli ruotsinkielinen kirkollinen uudistusliike. Reformiohjelmansa lisäksi lehti tähtäsi ruotsinkielisen kirkollisen työn itsenäistämiseen muun muassa oman hiippakuntahallinnon muodossa. Alkuaikoinaan lehti ajoi omaa hiippakuntaa nimenomaan kielellisiin ja yhteisöllisiin perusteisiin. Lehti myös referoi suomenkielisiä näkökantoja, ja se vastasi etenkin *Herättäjä*-lehden kantoihin. *Församlingsbladet* pyrkiikin toimimaan nimenomaan suomenruotsalaisten luterilaisten äänenkannattajana. Lehden merkitys ei rajoittunut pelkästään Suomeen, sillä sitä pystyttiin lukemaan eri Pohjoismaissa. Todennäköisesti niitä levisi ainakin pohjoismaisiin kirkollisiin virastoihin ja teologisten tiedekuntien kirjastoihin. Lehden syntytausta huomioiden oli loogista, että sil-

¹² ”Liitekuvio 1. Ruotsinkielisten ja vieraskielisten osuus väestöstä 1900–2018”. *Väestörakenne. Vuosikatsaus 2018*. Suomen virallinen tilasto (SVT). Tilastokeskus, Helsinki 2018. http://www.stat.fi/til/vaerak/2018/01/vaerak_2018_01_2019-11-22_kuv_001_fi.html. Katsottu 27.9.2020; ”Liitekuvio 1. Suomen väestö 1750–2014”. *Väestörakenne 2014*. SVT. Tilastokeskus, Helsinki 2014. http://www.stat.fi/til/vaerak/2014/vaerak_2014_2015-03-27_kuv_001_fi.html. Katsottu 27.9.2020.

¹³ Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirkkohistorian osaston kokoelmat HYTTKO/*Församlingsbladet*-lehden materiaali (FSBL); Vald. Holmqvist, ”Kyrkliga pressen”. *Borgå stift och dess herde. Festskrift tillägnad biskop Max von Bonsdorff 23 augusti 1952*. Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland, Helsingfors 1952, 212; Bror Borgar, ”Stiftet och massmedia”. *Perspektiv på Borgå stift*. Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland r.f., Helsingfors 1973, 192; Jorma Marjokorpi, ”Kirkollisen lehdistön levikki itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä”. *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Toim. Markku Heikkilä ja Eino Murtorinne. Kirjapaja, Helsinki 1977, 187, 189; Eino Murtorinne ja Markku Heikkilä, *Kotimaa 1905–1980. Routavuosien kristillis-yhteiskunnallisesta lehtiyhteyksestä monipuoliseksi kristilliseksi kustannusyhtiöksi*. Kirjapaja, Helsinki 1980, 174–175, 180; Markku Heikkilä, ”Uskonnolliset lehdet 1905–1980”. *Suomen lehdistön historia 9. Aikakauslehdistön historia. Erikoisajakauslehdet*. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1991, 61; Ville Jalovaara, *Kirkko, Kekkonen ja kommunismi poliittisina kriisivuosina 1958–1962*. SKHST 200. Diss. Helsinki. SKHS, Helsinki 2007, 27; Oittinen 2014, 6–7; Suomalaisen sanomalehtien levikistä 1950-luvulla ks. Esko Salminen, ”Sitoutumattomuuden ja laajenevan informaation aika 1950–1980”. *Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. *Suomen lehdistön historia 9*. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1988, 151–154, 171, 190, 207, 223, 235.

le muodostui kiinteämpi suhde vuonna 1923 perustettuun Porvoon hiippakuntaan kuin mitä *Kotimaalla* oli Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Vuodesta 1970 alkaen lehteä on julkaistu entistä kattavammalla seurakuntalehtityypillisellä levikillä nimellä *Kyrkpressen*.¹⁴

Lehden päätoimittaja oli vuosina 1953–1960 pastori Runar Backman (1910–1997). Hän oli tätä aiemmin toiminut toimituksen jäsenenä vuodesta 1948. Muita lehden toimittajia tutkimusaikana olivat Boris Lindblad (1906–1987) sekä pastorit Paul von Martens¹⁵ (1930–2017) ja Fredric Cleve¹⁶ (1931–2008).¹⁷

Unkari ei ollut tutkimusta edeltävänä ajanjaksona vuodesta 1955 loppukesään 1956 *Församlingsbladetille* tyypillinen aihe. Se ei kirjoittanut siitä juuri mitään, joskin Itä-Euroopan luterilaisten tilanne ja ihmisoikeudet alueella kuitenkin kiinnostivat lehteä. Tämä näkyi muun muassa siinä, että lehti kirjoitti säännöllisesti DDR:n uskonnonvapaustilanteesta. Toisaalta suomensukuisina pidettyjen unkarilaisten aktiivista seuraamista tuskin saattoikaan odottaa itsenäiseen ja siten monilta osin erilliseen ruotsinkielisten kirkolliseen työhön profiloituneelta julkaisulta. Konkreettisesti keskittymisen juuri Itä-Saksaan selittää toki osittain se, että DDR:ssä luterilaisia oli huomattavasti enemmän kuin Unkarissa ja se, etteivät pienen viikkojulkaisun resurssit mahdollistaneet kaikkien satelliittivaltioiden ihmisoikeustilanteen tai uskontopoliitiikan seurantaa.

Rautaesiripuntakainen Unkari

Toisen maailmansodan jälkeisessä maailmanpolitiikassa alkanut kylmä sota näkyi Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton etupiirien välisenä kaikinpuolisena jännityksenä. Idässä Neuvostoliitto pyrki levittämään sosialismia, kun taas länsi Yhdysvaltain johdolla pyrki patoamaan nämä aikeet. Euroopan kahtiajako säilyi suhteellisen staattisena aina 1980-luvun lopulle saakka, ja suurvallat olivat vastakkain lähinnä kolmannen maailman kriisien osapuolten tukijoina, kuten Koreassa 1950–1953. Kylmän sodan ensivuosina Neuvostoliiton satelliittivaltiot kokivat kuitenkin lyhyen jakson moni-

¹⁴ Holmqvist 1952, 207–213; Marjokorpi 1977, 187, 189; Heikkilä 1991, 61, 88; Ehrstedt 2003, 65; Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland rf:stä ks. Runar Backman, ”Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland”. *Borgå stift och dess herde. Festskrift tillägnad biskop Max von Bonsdorff 23 augusti 1952*. Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland, Helsingfors 1952.

¹⁵ Martens oli opiskelijapastori, josta tuli myöhemmin Ylen ruotsinkielisen radion päällikkö.

¹⁶ Myöhemmin kirkkoherra ja systemaattisen teologian professori Åbo Akademiassa.

¹⁷ Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirkkohistorian osaston kokoelmat HYTTKO/Församlingsbladet-lehden materiaali FSBL.

puoluejärjestelmässä, mutta se toimi ainoastaan väliaskeleena sosialismin rakentamisessa.¹⁸

Unkari oli päätyntyn Neuvostoliiton etupiiriin, ja vuosina 1947–1949 maa siirtyi kommunistijohtoiseen yksipuoluejärjestelmään. Seuraavat vuodet olivat tiukan hallinnollisen kontrollin ja poliittisen terrorin aikaa. Maata johti Mátyás Rákosi Neuvostoliiton diktaattorin Josif Stalinin hallintoa muistuttaneilla otteilla. Rákosin ympärille muodostui henkilökultti, joka oli kuitenkin selkeästi vaatimattomampi kuin Stalinin henkilökultti. Tämä oli loogista, koska hän sai kovan linjan koulutuksensa Moskovassa sotienvälisenä aikana ja koska oli vallan huipullakin riippuvainen Neuvostoliitosta.¹⁹

Kuten muussakin sosialistisessa leirissä, Stalinin kuolema maaliskuussa 1953 vähitellen vapautti oloja myös Unkarissa ja aloitti reformipolitiikan ajanjakson. Pääministeriksi nousi uudistusmielinen kommunisti Imre Nagy. Valtataistelu hänen ja rákosilaisten välillä johti kuitenkin hänen syrjäyttämiseensä huhtikuussa 1955, jolloin Rákosi palasi valtaan.²⁰

Rákosin valtapyrkimyksiä osaltaan auttoi maailmanpolitiikan kiristyminen, kuten Länsi-Saksan ottaminen Naton jäseneksi ja Varsovan liiton perustaminen. Hän ei kuitenkaan saanut palautettua itselleen samanlaista asemaa diktaattorina kuin hänellä oli aiemmin ollut. Syitä tähän oli monia: poliittinen ilmapiiri oli jo vapautunut, ja Nagy oli esimerkiksi lopettanut Unkarista neuvostotyyliset työvankileirit (gulagit) ja aloittanut Rákosin aikaisten poliittisten vankien rehabilitoinnin.²¹

Lisäksi Unkariin oli juurtunut vapaamielisempää liikehdintää. Merkittävin esimerkki oli Petöfi-klubi, joka oli kesällä 1955 perustettu akateeminen keskustelupiiri. Siinä keskusteltiin muun muassa sensuurista, sosialistisesta realismista ja suunnitelmataloudesta. Keskustelutilaisuuksista tuli nopeasti suosittuja myös työläisten keskuudessa, ja kriittiset äänenpainot voimistuivat. Esimerkiksi kesä- ja heinäkuun vaihteessa 1956 Petöfi-klubin kokoontumisessa oli mukana 6 000 ihmisen yleisö, jonka joukosta vaadittiin Nagyn valtaan paluuta.²²

¹⁸ Csaba Békés, ”The 1956 Hungarian Revolution and the Great Powers”. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 13:2 1997, 51; John Lewis Gaddis, *We Now Know. Rethinking Cold War History*. Oxford University Press Inc, New York 1997, 20–23; Anssi Halmesvirta ja Heino Nyyssönen, *Unkarin kansannousu 1956*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2006, 15; Pekka Visuri, *Suomi kylmässä sodassa*. Otava, Helsinki 2006, 18; Anne Applebaum, *Iron Curtain. The Crushing of Eastern Europe 1944–56*. Penguin Books Ltd., London 2012, XXX–XXXI; Nico Lamminparras, *Madjaarimaa murroksessa. Unkari 1945–1946 & 1955–1956*. Työpaperi. Julkaisematon, tekijänsä hallussa 2019b, 1.

¹⁹ Halmesvirta ja Nyyssönen 2006, 15–23; Visuri 2006, 69–73; Applebaum 2012, 45, 50; Lamminparras 2019b, 1, 3; Rákosista tarkemmin ks. Applebaum 2012, 49–52.

²⁰ Halmesvirta ja Nyyssönen 2006, 25–28; Applebaum 2012, 462–465.

²¹ Anne Applebaum, *Gulag, A History of the Soviet Camps*. Penguin Books Ltd., London 2003, 412; Halmesvirta ja Nyyssönen 2006, 27; Applebaum 2012, 479; Lamminparras 2019b, 1, 8.

²² Halmesvirta ja Nyyssönen 2006, 30; Applebaum 2012, 477–479, 481–483.

Yleisesti taustalla häilyi se, että itse Neuvostoliiton ilmapiiri oli höllentynyt. Vaikka Stalinin kuolemaa 1953 aluksi seurasi vanhoillisten Georgi Malenkovin, Vjatšeslav Molotovin ja Lavrenti Berijan johtotriokka, pian alkoi NKP:n pääsihteerin Nikita Hruštševin nousu. Berija teloitettiin ja hänestä tehtiin lyömäase stalinilaiskaaderia vastaan. Puhdistamalla edelleen neuvostojohtoa Hruštšev varmisteli asemaansa. Loogisena jatkona NKP:n 20. puoluekokouksen salaiset päätöslauselmat keväältä 1956 asettivat tavoitteeksi ”rauhanomaisen rinnakkaiselon”, ja samalla tuomittiin Stalinin aikaiset rikokset. Päätöslauselmien vuotaminen julkisuuteen heti kesällä rohkaisi protestimieltä itäblokkissa.²³

Unkarissa vahvistui Rákosi-vastaisuus, ja johtaja joutui eroamaan menetettyään Moskovan tuen heinäkuun lopussa 1956. Hänen tilalleen nousi epäsuosittu vanhoillinen kommunisti Ernő Gerő. Tilanne lisäsi entisestään protestimielialaa, joka kulminoitui lopulta Unkarin kansannousuun lokakuussa 1956. Petöfi-klubi oli yksi hyvin keskeinen uudistuksia, kuten laajempia kansalaisvapauksia, vaatinut toimija.²⁴

Laajemmasta näkökulmasta Unkarin kehitys ei ollut poikkeuksellista. Esimerkiksi sopu Itävallan puolueettomuudesta 1955 oli jo heijastellut uutta asennoitumista. Puolassa taas Poznánissa 100 000 työläistä oli mennyt lakkoon kesäkuussa 1956. Aluksi työlöihin ja palkkaan liittyneet vaatimukset laajenivat koskemaan muun muassa laajempia kansalaisvapauksia. Lakko kukistettiin väkivaltaisesti osin neuvostojohtoisen Puolan armeijan avulla. Tämä ei pysäyttänyt protestimielialaa, ja lakon väkivaltainen kukistaminen aiheutti kasvavaa kritiikkiä Neuvostoliittoa vastaan myös kommunistisen puolueen sisällä. Hieman ennen Unkarin kansannousun alkamista Puolassa pääsivät valtaan Władysław Gomułka uudistusmieliset kommunistit. Puolan tapahtumat osaltaan innostivat mielenosoituksiin Unkarissa.²⁵

Unkarin luterilaiset, Lajos Ordass ja yhteydet Suomeen

Kylmän sodan alkaessa Unkarin väestöstä noin viisi prosenttia oli luterilaisia. Kyse oli siis suhteelliselta kooltaan jopa pienemmästä vähemmistöstä, kuin mitä *Församlingsbladet* edusti. Luterilainen kirkko oli maansa kolmanneksi suurin kirkkokunta, valta-asemassa olleen katolisen ja keskikokoisen reformoidun kirkon jälkeen.²⁶ Tut-

²³ Gaddis 1997, 208–209; Halmesvirta ja Nyysönen 2006, 29; Applebaum 2012, 481; Nico Lamminparras, *Vaarallinen vapaudenkaiho. Puola & Unkari itsemääräämisen etulinjassa 1956*. Artikkelikäsikirjoitus. Julkaisematon, tekijänsä hallussa 2017, 1–4; Lamminparras 2019b, 9.

²⁴ Gaddis 1997, 210; Halmesvirta ja Nyysönen 2006, 30–39; Visuri 2006, 146–148; Applebaum 2012, 484–485; Lamminparras 2019b, 9–10.

²⁵ Olli Ahola, *Unkarin kansannousun aiheuttama pakolaisongelma*. Yleisen valtio-opin pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1969, 14; Gaddis 1997, 209–210; Applebaum 2012, 485–486; Lamminparras 2017, 4, 7–8; Lamminparras 2019b, 9–10.

²⁶ Viljanen 2001, 6.

kimusajalla *Församlingsbladet* keskittyi Unkari-aiheisissa kirjoituksissaan erityisesti luterilaiseen piispa Lajos Ordassiin. Siksi merkittävä osa tästä artikkelista liittyy lehden kirjoituksiin hänestä.

Syntyperäiseltä nimeltään Lajos Wolf (1901–1978) syntyi Torzsassa²⁷. Hän opiskeli papiksi ja oli vuosina 1927–1928 vaihto-opiskelijana Ruotsissa käyden myös Suomessa. Saksan miehitettyä Unkarin Wolf vaihtoi saksalaisen sukunimensä unkarinkieliseksi Ordassiksi. Vuonna 1945 hänet valittiin Unkarin luterilaisen kirkon piispaksi ja 1947 hänet nimitettiin Luterilaisen maailmanliiton (LML) varapresidentiksi. Kommunistihallitus vangitsi Ordassin seuraavana vuonna, kun tämä oli vastustanut luterilaisten kirkollisten koulujen luovuttamista valtiolle²⁸ ja sopimusta kommunistisen valtion ja kirkon välillä²⁹. Vankeus kesti kaksi vuotta, ja lisäksi Ordass menetti kansalaisoikeutensa viideksi vuodeksi. Käytännössä hän eli sisäisessä maanpaossa vuoteen 1956 asti.³⁰

Samanaikaisesti Ordassin Ruotsin opintojen kanssa Suomeen tuli opiskelemaan hänen hyvä ystävänsä Gyula Dedinszky (1905–1994). Dedinszky oli ensimmäinen 1920–1930-luvuilla Suomessa opiskelleista unkarilaisista teologeista. Tästä alkoi vilkas muun muassa heimoaateen inspiroima teologiopiskelijavaihto, johon osallistui vuosina 1927–1950 17 unkarilaista ja vuosina 1929–1948 12 suomalaista opiskelijaa. Valtaosa opiskelijavaihdosta tapahtui 1930-luvun aikana.³¹

Opiskelijavaihdon seurauksena suomalaiset ja unkarilaiset luterilaiset teologit vierailivat toistensa maissa ja pitivät yhteyttä kirjeitse. Yksi merkittävä henkilö näissä kontakteissa oli 1939 piispaksi noussut ja 1952 kommunistien syrjäyttämä Zoltan

²⁷ Kylä tunnetaan nykyään nimellä Savino Selo, ja se sijaitsee Serbiassa.

²⁸ Ks. Tuula Pohjalainen-Vinko, *Luterilainen uskontokasvatus sosialismiin siirtyvän Unkarin koulutusjärjestelmässä 1945–1958*. Yleisen kirkkohistorian lisensiaattintyö. Helsingin yliopisto 1995, 52–72.

²⁹ Ks. Antti Kustaa Kukkonen, *Unkarin luterilaisen kirkon asema toisen maailmansodan jälkeän*. Yleisen kirkkohistorian laudaturtyö. Helsingin yliopisto 1968, 164–167; Pohjalainen-Vinko 1995, 68–72; Viljanen-Pihkala 2019, 57–59.

³⁰ Baer 2006, 15; Böröcz 2008, 203, 207, 218–219; Ordassin opiskelusta Ruotsissa ks. G. László Terray, *He Could Not Do Otherwise. Bishop Lajos Ordass, 1901–1978*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1997, 24–26; Hänen kuulusteluistaan 1948 ja vankeusajastaan ks. Terray 1997, 66–106; Kapanen 2019, 205–206; Viljanen-Pihkala 2019, 66–75.

³¹ Rita Boglárka Révész, *Suomalaisten ja unkarilaisten luterilaisten suhteet vuosina 1939–1956*. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2004, 66, 70; Viljanen-Pihkala 2019, 37–41, 362.

Túróczy (1893–1971)³². Suomenkielentaitoisella Túróczyllä oli hyvät yhteydet Suomessa erityisesti herännäispiireihin, ja hänen ensimmäinen vierailunsa Suomessa oli tapahtunut jo vuonna 1931. Yhteyksien merkitystä kuvaa hyvin, että tutkimusaikana Mikkelin hiippakunnan piispana sekä myöhemmin Helsingin hiippakunnan piispana ja arkkipiispana toiminut Martti Simojoki piti jo teologivaihdon alkaessa heimoaatteta yhtenä harvoista kristitylle suositeltavista kulttuurimuodoista. Simojoki itse tapasi Túróczyn jo vuonna 1931 ja osallistui vuoden 1937 suomalais-ugrilaiseen pappeinkokoukseen Budapestissa. Yhteyden merkityksestä kaikille osapuolille kertoo se, että paikalla oli 77 suomalaista, 27 virolaista ja yli 100 unkarilaista.³³

Ordassin asema kiinnostaa kansannousun aattona

Ordass oli näkyvästi esillä *Församlingsbladetin* 21.9.1956 numerossa. Hänestä oli siinä kaksi kirjoitusta, joista ensimmäinen oli näkyvästi Ordassin kuvan kanssa lehden etusivulla. Siinä korostettiin sopivasti valituilla lainauksilla hänen sanomisiansa, varmuuttansa ja vahvaa uskoansa vuoden 1948 oikeusprosessin aikana. Toiminnallaan hänen kerrottiin pyrkivän palvelemaan kirkkoaan ja isänmaataan. Esittelyn jälkeen kerrottiin lyhyesti hänen kunniansa palauttamisesta.³⁴

Saman numeron toisella sivulla julkaistiin hänestä laaja elämäkerrallinen kirjoitus, jonka oli kirjoittanut LML:n vähemmistökirkkosihteerinä toiminut tanskalainen pappi Mogens Zeuthen. Lehti selvästi terävöitti sopivasti valitulla ulkopuolisen kirjoittajan artikkelilla oman kirjoituksensa sisältämää Ordassin vahvaa uskoa korostavaa linjaa. Jo artikkelin otsikossa Ordassia kuvattiin oman aikansa Lutherina. Alussa kerrottiin Ordassin osanneen ruotsia, jota hän oli oppinut opiskellessaan Ruotsissa 1920-luvulla. Samalla korostettiin hänen tuona aikana muodostuneita, hyviä kon-

³² Zoltán Túróczyn elämänvaiheista ks. Emil Koren ja Martti Voipio, *Sukukansojen uskonyhteys. Unkarin ja Suomen kirkkojen suhteet*. Herättäjä-yhdistys, [Lapua] 1988, 90–93; Martti Voipio, *Kristuksen kirje. Piispa Zoltán Túróczy ja Unkarin luterilainen kirkko*. Asiantuntijoille jätetty luonnos. Kirkon ulkomaanasiain keskus (25 kappaleen moniste), Helsinki 1991, löytyy esim. Kristuksen Kirje, III/Q TZ-28 A/2 *Evangélikus Gyűjtemény Ráth Mátyás (Mátyás Rátin luterilainen arkisto)*, Győr; Baer 2006, 14–19; Viljanen-Pihkala 2019, 41–43, 417.

³³ Baer 2006, 14, 43–44; Paavo Kettunen, ”Heimoaatteta, ystävyyttä ja epäluuloja. 75 vuotta suomalais-ugrilaisia pappeinkokouksia”. *Teologinen aikakauskirja*, 4/2013, 335; Juha Seppo, *Kirkonmies ja muuttuva maailma. Martti Simojoki I*. Werner Söderström Oy, Helsinki 2013, 67, 180, 336, 497; Viljanen-Pihkala 2019, 41–43; Suomalais-ugrilaisesta pappeinkokouksesta ks. Seppo 2013, 67–75; Viljanen-Pihkala 2019, 43–45, 48, 76, 417.

³⁴ ”Modig biskop”. *Församlingsbladet* 30/21.9.1956; ”Biskop Ordass – en nutida luthergestalt”. *Församlingsbladet* 30/21.9.1956.

taktejansa ruotsalaisiin kirkollisiin vaikuttajiin. Kielitaitonsa avulla hänen kerrottiin kääntäneen monia ruotsin-, tanskan- ja norjankielisiä kirjoja unkariksi.³⁵

Artikkeli jatkoi kertomalla Ordassin piispuudesta ja hänen kansainvälisestä toiminnastaan muun muassa LML:ssä toisen maailmansodan jälkeen. Hänet kuvattiin ihmisenä, jota kukaan hänet silloin tavannut ihminen ei tulisi unohtamaan. Ordassin kerrottiin pysyttelevän politiikan ulkopuolella. Sitä vastoin hänen kerrottiin pyrkivän siihen, että kirkko voisi pysyä kirkkona myös kommunistisessa valtiossa. Hänen kerrottiin useilla esimerkeillä olleen hyvin määrätietoinen tässä sekä kirkon koulujen puolustamisessa 1940-luvun lopussa. Artikkelin kirjoittaja totesi lopuksi, ettei vielä voinut tietää, millaisen aseman Ordass tulisi saamaan. Joka tapauksessa hän totesi uskaltavansa uskoa, että Ordassista tulisi Jumalan valitsema työkalu Itä-Euroopan kirkoissa.³⁶

Artikkeli perustui osin kirjoittajan omiin tapaamisiin piispan kanssa. Artikkelia pohdintoineen voidaankin pitää monilta osin realistisempänä kuin *Kotimaan* myöhemmin julkaisemaa National Lutheran Councilin (NLC) tuottamaa miltei hagiografista materiaalia Ordassista³⁷. Silti Zeuthenin tekstistäkin näkyi selvästi kirjoittajan korostuneen ihaileva asenne piispaa kohtaan, esimerkiksi kolmen pohjoismaisen kielien mainitsemisessa. Sillä hän kaiketi halusi painottaa skandinaavisia kieliä hallitseville lukijoille Ordassin merkitystä ja kontakteja.

Ordassin kuvaaminen nykyajan Lutherina ja erityisen vaikuttavana persoonana ovat voimakkaita ja tietoisien liioittelevia kielellisiä keinoja, joilla hänen merkitystään pyrittiin alleviivaamaan. Vähemmistöä edustava lehti luultavasti koki samaistumis pintaa uskonnollisen vähemmistön piispaan, joka vielä osasi hyvin kohdeyleisön kieltä. Toisaalta on syytä olettaa, että perusteellinen esittely oli juuri siksi tarpeen, että lukijat tuntisivat tilannetta, Unkari-utisointihan oli *Församlingsbladetissa* vasta aluillaan.

Kansannousu pääkirjoitukseen

Unkarin kansannousu³⁸ alkoi Puolan uudistuksia tukeneilla suurmielensoiutuksilla 23.10.1956. *Församlingsbladetin* kirjoituksia kansannoususta saatiin odottaa kuitenkin

³⁵ ”Biskop Ordass – en nutida luthergestalt”. *Församlingsbladet* 30/21.9.1956.

³⁶ ”Biskop Ordass – en nutida luthergestalt”. *Församlingsbladet* 30/21.9.1956.

³⁷ ”Kotimaan erikoisartikkeli, Lannistumattoman uskon vertauskuva”. *Kotimaa (Km)* 61/9.8.1957; Kapanen 2015, 56–57.

³⁸ Artikkelissa ei ole sille varatun tilan puitteissa mahdollista syventyä tarkemmin kansannousun tapahtumiin. Kansannousun päivittäisistä tapahtumista unkarilaisen median pohjalta seurattuna ja sen yhteydessä Unkarissa käytetystä retoriikasta ks. Heino Nyssönen, *Presence of the Past in Politics. "1956" after 1956 in Hungary*. Diss. Jyväskylä. SoPhi University of Jyväskylä, Jyväskylä 1999, 58–82.

kin reilu viikko, jonka jälkeen maan tilanne pääsi 2.11. suoraan lehden pääkirjoitukseen. Intensiivisten tapahtumien keskellä viive oli pitkä, mutta kerran viikossa ilmestyvälle lehdelle ymmärrettävä, olihan kahdesti viikossa ilmestyvän *Kotimaan* reagoinnissa samoin viivettä.³⁹ Unkaria käsiteltiin asianomaisen sivun toisessa pääkirjoituksessa, mikä oli ajan *Församlingsbladetin* numeroille tyypillinen. Tietoa siitä, pitikö lehti yhteyttä *Kotimaahan* tässä kysymyksessä ei ole säilynyt. Joka tapauksessa samana päivänä ilmestyi myös *Kotimaassa* pääkirjoitus⁴⁰ samasta aiheesta. Molempien lehtien linja oli yhtä kaikki pitkälti samanlainen: ne tukivat kansannousua, ja tapahtuneita väkivaltaisuuksia vastustettiin. *Församlingsbladet* kuitenkin kuvaili väkivaltaisuuksia tasapuolisemmin kuin *Kotimaa*.

Församlingsbladetin hitaahkon reaktion ymmärrettävyyttä lisää sekin, että Unkarin kansannousuun johtaneet tapahtumat muutenkin tulivat suomalaiselle lehdistölle monilta osin yllätyksenä sen ulkomaanuutisten päähuomion ollessa kiinnittyneenä Suezin kriisiin ja Puolan tapahtumiin.⁴¹ Tarvetta nopeaan reagointiin vähensi sekin, että viikoittain ilmestyvä kirkollinen lehti joutui väistämättä olettamaan ihmisten saavan pääosan uutistarjonnasta muualta.

Kotimaan tavoin *Församlingsbladetin* suhtautuminen kansannousuun oli selkeän ihaileva: ”Denna mäktiga folkresning fyllt den västerländiska världen med häpnad och beundran”⁴². Kansannousussa nähtiin ensi sijassa mahdollisuus vapauteen, mitä kirjoitus korosti jo otsikollaan.⁴³ Pääkirjoittaja kutsui Unkarin tapahtumia ”lokakuun vallankumoukseksi”⁴⁴, mikä oli selkeää kritiikkiä kommunismia vastaan. Toisaalta lingvivistisesti hyödyntämällä mainittua käsitettä pääkirjoittaja itse asiassa esitti Unkarin tapahtumat yhtä käänteentekevinä kuin vuoden 1917 bolševikkivallankumouksen – mutta toivorikkaasti tietenkin päinvastaiseen kehityssuuntaan. Sekään ei ole kielellisesti vähäarvoista, että lehti käytti sanaa ”folkresning”⁴⁵ paikallisten liikehdinnästä, mutta ilmaisua ”revolution” 1917 vallankumouksen yhteydessä. Tunnetumman sanan ”revolution” käyttämättä jättäminen ja vastaavasti kansan korostaminen sinäl-

³⁹ ”Frihet är det bästa ting” (pk.). *Församlingsbladet* 36/2.11.1956; Nyssönen 1999, 58–60; Halmesvirta ja Nyssönen 2006, 41–43, 61; Csaba Békés, ”East Central Europe 1953–1956”. *The Cambridge history of the Cold War*. Volume I, Origins. Toim. Melvyn P. Leffler ja Odd Arne Westad. Cambridge University Press, Cambridge 2010, 348; Applebaum 2012, 486–487; Kapanen 2015, 18–20; Kapanen 2017, 113–114, 116–117.

⁴⁰ ”Unkari” (pk.). Km 79/2.11.1956.

⁴¹ Reima T. A. Luoto, *Unkari 1956. Unkarin kansannousun tausta, tapahtumat ja seuraukset*. Fenix-kustannus Oy, Espoo 2006, 168–169.

⁴² Tämä mahtava kansannousu on täyttänyt läntisen maailman hämmästyksellä ja ihailulla.

⁴³ ”Frihet är det bästa ting” (pk.). *Församlingsbladet* 36/2.11.1956.

⁴⁴ ”oktoberrevolutionen”. Lainausmerkit *Församlingsbladetin*.

⁴⁵ Kansannousun nimeämisen ongelmasta myöhemmässä kontekstissa ks. Gábor Gyáni, ”Revolution, uprising, civil war. The conceptual dilemmas of 1956”. *European Review of History—Revue européenne d’histoire* 15:5 2008, 519–531.

lään jo käänsi kommunistisen retoriikan päälle: juuri Unkarissa oli kysymys kansalaisten aidosta vapausliikkeestä.

Lyhydestään huolimatta pääkirjoitus oli näin ollen hyvin selkeä kannanotto kansannousun puolesta. Huomattavin ero *Kotimaahan* oli, että kaikki unkarilaisia suomalaisten veljeskansana pitäneet viittaukset puuttuivat. Nämä viittaukset olivat samanaikaisesti *Kotimaassa* hyvin selkeitä ja toistuvia⁴⁶. Ruotsinkielisen lehden suhtautuminen Unkariin oli tältä osin selkeän erilainen, sillä suomenruotsalaisten oli vaikeampi samaistua suomensukuisina pidettyihin madjaareihin sukulaiskansana. Tämä on johdonmukaista, sillä lehtihän nimenomaan oli profiloitunut edistämään ja ylläpitämään ruotsinkielisten erillistä kirkollista asemaa.

Joka tapauksessa *Församlingsbladetin* reaktio seurasi pääpiirteissään suomalaisen lehdistön yleistä linjaa. Vastaavia kommunismille kriittisiä tai eri tavalla tunteisiin vetoavia kirjoituksia esiintyi myös monissa muissa suomalaisissa, ei-kommunistisissa lehdissä. Esimerkiksi saman päivän *Viikkosanomat* oli käyttänyt ilmaisua lokakuun vallankumous runsaasti kuvamateriaalia sisältäneen artikkelinsa otsikossa. Maalaisliiton *Maakansa* oli kuitenkin kommentissaan aluksi varovaisempi. Se oli jopa 25.10. kutsunut kommunistisen *Vapaan Sanan* tavoin kansannousua vastavallankumoukseksi.⁴⁷

Kansannousu päättyi varsin nopeasti Neuvostoliiton aloitettua sunnuntaina 4.11. sotilastoimet Unkaria vastaan. Neuvostojoukot miehittivät Unkarin, ja runsaasti unkarilaisia pakeni maasta. Kansannousun aikainen pääministeri Imre Nagy pakeni Jugoslavian suurlähetystöön, mutta siitä huolimatta hänet vangittiin varsin pian. Nagyn tilalle Unkarin johtoon nousi Neuvostoliiton tuella János Kádár⁴⁸. *Kotimaa* reagoi kukistamiseen näkyvästi täyttäen lähes koko 6.11. ja 9.11. etusivunsa Unkarin tapahtumilla. Kantaa otettiin erityisesti otsikoilla ja kuvamateriaalilla.⁴⁹

Församlingsbladet puolestaan kirjoitti 9.11. numerossaan Ordassin Unkarin radiossa viikkoa aiemmin pitämästä puheesta. Uutisen aluksi kerrottiin hänen saaneen piispan työnsä takaisin, mistä *Kotimaa* julkaisi erillisen uutisen. Tätä lukuun ottamatta itse uutinen oli hyvin samansisältöinen kuin suomenkielinen vastineensa 6.11. *Kotimaassa*.⁵⁰ *Kotimaan* tavoin se oli päässyt näkyvälle paikalle lehden etusivulle. Pienemmistä resursseistaan huolimatta lehti ei ollut ilmestymisaikataulu huomioiden tällä kertaa *Kotimaata* hitaampi. Asia oli selvästi sille tärkeä, mitä lehti painotti

⁴⁶ Kapanen 2017, 120, 131.

⁴⁷ Asko Haaranen, *Lehdistö ja Unkari. Tutkimus kuuden helsinkiläisen päivälehdien suhtautumisesta Unkarin kansannousuun ja siihen liittyviin kysymyksiin*. Yleisen valtio-opin laudaturtyö. Helsingin yliopisto 1957, 33; Halmesvirta ja Nyysönen 2006, 155–157.

⁴⁸ Ks. Halmesvirta ja Nyysönen 2006, 19, 27, 88, 98.

⁴⁹ Halmesvirta ja Nyysönen 2006, 98, 101–102, 107, 115, 124–125; Békés 2010, 351; Kapanen 2017, 118–120, 131.

⁵⁰ ”Ordass ehti astua piispanvirkaan”. Km 80/6.11.1956; ”Ordass Unkarin radiossa: Jos Jumala rankaisee tai siunaa me ylistämme Häntä”. Km 80/6.11.1956; ”Ungern har en framtid endast under Guds ledning”. *Församlingsbladet* 37/9.11.1956; Kapanen 2017, 118–120.

Ordassin hurskautta korostaneella otsikollaan. Toisaalta *Församlingsbladet* oli alun perinkin alkanut uutisoida Unkarista nimenomaan piispa Ordassin kautta ja näin sitonut itsensä teemaan. Itse kansannousun kukistaminen jäi sen uutismateriaalissa muuten kuitenkin vähälle huomiolle.

Unkarin tilanne kuitenkin pääsi *Församlingsbladetin* pääkirjoitukseen 16.11. numerossa. Tässä käsiteltiin kriisejä maailmalla laajemmassa kontekstissa ottaen samalla kantaa myös Suezin kriisiin⁵¹. Unkarin tapahtumissa Neuvostoliittoa ei mainittu nimeltä vaan puhuttiin kommunisteista. Sitä vastoin Egyptin tapahtumien yhteydessä Ranska ja Iso-Britannia mainittiin.⁵²

Lehti noudatti siis *Kotimaan* tavoin suomalaislehdistöissä ollutta yleistä varovais-ta tapaa, jossa Neuvostoliittoa arvosteltaessa ei mainittu maata nimeltä. Toisaalta puhuttaessa vain kommunisteista kritiikki kohdistui Neuvostoliiton lisäksi selkeämmin myös kotimaista kommunismia kohtaan.⁵³ Huomattavaa kuitenkin on, että toisin kuin *Kotimaa*, *Församlingsbladet* kirjoitti kansannousun kukistamisesta pääkirjoituksen. Tässä mielessä sen linja oli *Kotimaata* rohkeampi, mutta sen vaikutus jäisi yhtä kaikki vähäiseksi koko Suomen mittakaavassa. Näin lehti ei aiheuttaisi ulkopoliittista epävarmuutta. Tosin vastaavaa kritiikkiä ilmeni vaikutusvaltaisemmassa *Kotimaasakin* Luukkaan pakinassa⁵⁴. Ei tule unohtaa silti sitä, että pakinamuotoinen kirjoitus lajityypillisesti puretuukin ajankohtaisiin aiheisiin räväkämmällä asenteella.

Toisaalta *Församlingsbladetista* puuttui lähes kokonaan *Kotimaan* runsas uutisaineisto⁵⁵ Unkarin tapahtumista. Osittain tämä johtui lehden ilmestymisaikataulusta: kerran viikossa ilmestyvä lehti ei voinut toimia samalla tavoin uutislehtenä kuin kahdesti viikossa ilmestynyt *Kotimaa*. Yhtä lailla sen merkittävästi pienempi levikki varmasti rajoitti resurssuja uutismateriaaliin. Selvää kuitenkin on, että lehdet valitsivat erilaisen lähestymistavan kansannousun kukistamiseen. *Kotimaa* viesti kantansa selkeästi runsaalla ja näyttävästi etusivulle asetetulla uutisaineistollaan, ja sen kannanotot löytyivät erityisesti otsikoista ja uutisten johdannoista. *Församlingsbladet* viesti taas suoraan pääkirjoituksellaan, vaikka sen huomio tapahtuneeseen oli-kin kokonaisuutena selvästi niukempi. Toisaalta kommentointi nimenomaan pääkirjoituksessa saattoi arvossa kuitenkin kompensoida varsinaisen uutisoinnin vähyyttä.

Församlingsbladet oli *Kotimaan* tavoin kiinnostunut Unkarin avustamisesta. Marraskuun puolivälissä se julkaisi näkyvällä paikalla etusivullaan tiedon, että

⁵¹ Ks. Gaddis 1997, 171–174.

⁵² ”Inför världskrisen” (pk.). *Församlingsbladet* 38/16.11.1956.

⁵³ Ks. Timo Vihavainen, *Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia*. Otava, [Helsinki] 1991, 38–39, 50; Kapanen 2017, 120, 127–128; Marek Fields, *Lännestä tuulee. Britannian ja Yhdysvaltojen propaganda kylmän sodan Suomessa*. Art House, Helsinki 2019, 59.

⁵⁴ ”Ääni yöstä”. Km 80/6.11.1956; Kapanen 2017, 120; Tietoa siitä, kuka kirjoitti Luukkaan pakinat, ei ole.

⁵⁵ Kapanen 2015, 104; Kapanen 2017, 131.

tuomiosunnuntain kolehti tullaan keräämään Unkarin auttamiseksi. Piispojen asiaa koskevaa päätöstä siteeratessaan se linjalleen poikkeuksellisesti kutsui Unkaria sukulaiskansaksi⁵⁶. On mahdollista, ellei jopa todennäköistä, että syy oli puhtaan käännöstekninen: piispojen päätöksen kirjallista muokkaamista ei sentään rohjettu tai haluttu tehdä.

Seuraavassa numerossaan 23.11. *Församlingsbladet* uutisoi KMN:n vetoomuksesta Unkarin auttamiseksi. Joulukuun puolivälissä se kirjoitti tuomiosunnuntain kolehdin merkittävästä tuotosta Helsingissä, ja vuoden 1957 ensinumerossa kerrottiin kirkkojen eri maissa Unkarin auttamiseksi keräämien summien olleen suuria. Kuvan kanssa julkaistu varsin pitkä uutinen oli näkyvällä paikalla lehden etusivulla. Saman numeron sisäsivuilla se julkaisi Sakari⁵⁷ Topeliuksen runon *Bön för flyktingar*⁵⁸, jonka lehti mainitsi uutisen kuvatekstissä olleen erityisen ajankohtainen juuri tuolloin.⁵⁹ *Församlingsbladet* oli siis *Kotimaan* tavoin⁶⁰ hyvin aktiivinen innostaessaan ihmisiä osallistumaan Unkarin puolesta järjestettyihin keräyksiin.

On huomattava, että Unkarin auttamiseksi tehtiin monenlaisia keräyksiä ja muita avustustoimenpiteitä läpi yhteiskunnan. Näihin myös osallistuttiin laajalti, ja myös valtion ylin johto ja monet julkisuuden henkilöt olivat mukana. Tämä toimi jonkinlaisena vastapainona Suomen virallisen politiikan varovaisuudelle esimerkiksi Yhdistyneissä kansakunnissa. Presidentti Urho Kekkonen osallistui SPR:n Helsingin piirin Agricolan kirkossa järjestämään Unkari-aiheiseen kirkkojuhlaan, ja toisaalla esimerkiksi näyttelijät Ansa Ikonen ja Tauno Palo olivat mukana avustustempauksissa. Jopa presidentille itselleen asia oli ilmeisen tärkeä, koska hän oli nuorena osallistunut heimoaatoimintaan. Kirkkojuhlaan osallistuminen ei kuitenkaan ollut Neuvostoliiton mieleen, ja Kekkonen saikin siitä myöhemmin moitteita maan suurlähetystöltä.⁶¹ Tästä huolimatta avustustoiminnan kautta kansan keskuudessa runsasta huomiota saaneeseen Unkarin asiaan osallistuminen lienee ollut idänsuhteiden kannalta suhteellisen vähäriskinen tapa tuoda Unkaria tukeva kanta esille. Näin molempien luterilaisten lehtien pyrkimys innostaa ihmisiä auttamaan on nähtävä osana laajempaa suomalaista yhteiskunnallista ilmiötä.

⁵⁶ Vårt ungerska frändefolk.

⁵⁷ Zachris.

⁵⁸ Rukous pakolaisten puolesta.

⁵⁹ ”Rikskollekt för Ungern”. *Församlingsbladet* 38/16.11.1956; ”Appell för Ungern från kyrkornas världsråd”. *Församlingsbladet* 39/23.11.1956; ”Halv miljons kollekt för Ungern i H:fors”. *Församlingsbladet* 42/14.12.1956; ”Den kyrkliga Ungernhjälpen större än tidigare insamlingar”. *Församlingsbladet* 1/4.1.1957.

⁶⁰ Kapanen 2017, 131.

⁶¹ Juhani Suomi, *Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962*. Otava, Helsinki 1992, 64; Halmesvirta ja Nyysönen 2006, 166–167; Luoto 2006, 168–169; Suomen virallisesta politiikasta Unkarin kansannousun aikana ks. Suomi 1992, 61–69; Halmesvirta ja Nyysönen 2006, 157–161.

Församlingsbladet käytti osin samaa materiaalia kuin *Kotimaa*, vaikka sen tarkka tutkiminen on osin mahdotonta, koska lehti ei julkaissut uutistensa lähteitä. Hyvä esimerkki tästä on uutinen, jonka mukaan Lontooseen saapuneiden tietojen mukaan Unkarista pakolla Neuvostoliittoon siirrettyjen ihmisten joukossa oli monia pappeja. *Församlingsbladet* julkaisi tätä koskevan uutisensa vasta 21.12., eli yli kolme viikkoa myöhemmin kuin *Kotimaa*. Samaan uutiseen lehti oli jälkikäteen koonnut muitakin Unkari-aiheisia tietoja: se muun muassa julkaisi tuolloin tiedon Ordassin edeltäjän piispa László Dezséryn eroamisesta, vaikka itse Ordassin paluusta piispan tehtäviin lehti oli kertonut jo 9.11. numerossaan. Myös samassa uutisessa kerrotut tiedot unkarilaisesta kardinaali József Mindszentystä⁶² ja Unkarin reformoidun kirkon kommunisteille myötämielisestä piispasta János Péteristä *Kotimaa* oli julkaissut jo 23.11., vain päivää *Helsingin Sanomia* myöhemmin. Toisaalta *Församlingsbladet* oli kirjoittanut jo edellisessä numerossaan uutisen, jonka mukaan Mindszentyä oli ivattu Neuvostoliiton lehdistössä. Tästä puolestaan *Kotimaa* ei ollut maininnut.⁶³ Yhtä kaikki, täten korostuu jälleen se, ettei pieni kerran viikossa ilmestyvä lehti voinut olla samassa määrin uutislehti kuin *Kotimaa*.

Kiristyyvä kirkkopoliitikka

Virkaansa palanneen Ordassin asenne kommunistista valtiota kohtaan oli karkotusajalla nähtävästi liehtynyt hänen vangitsemisvuoteensa verrattuna. Tämä johti jopa siihen, että hän tunnusti samaisena vuonna 1948 kirkon ja valtion välillä solmitun sopimuksen. Vuosina 1956–1958 esimerkiksi hänen ja häntä valtiolle myötämielisemmän, piispan tehtävänsä virallisesti helmikuussa 1957 takaisin saaneen Zoltán Túróczyn linjat olivat hyvin lähellä toisiaan.⁶⁴ Toisaalta myös valtio teki myönnytyksiä luterilaisen kirkon suuntaan. Unkarin luterilaisen kirkon tilanne *Församlingsbladetin* ja *Kotimaan* sivuilla näytti keväällä ja kesällä 1957 maan olosuhteisiin nähden

⁶² Roomalaiskatolinen Mindszenty eli kansannousun jälkeen maanpaossa USA:n Budapestin-suurlähetystössä. Hänen elämänvaiheistaan ks. Halmesvirta ja Nyysönen 2006, 92–93; Applebaum 2012, 280–285; Mark Pittaway, *The Workers' State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944-1958*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2012, 87, 93, 101–102; Kapanen 2017, 115, 126.

⁶³ ”Unkarilainen piispa kielsi joukkosiirrot, myönsi vangitsemiset”. *Helsingin Sanomat* 296/22.11.1956; ”Kommunistipiispa kieltää karkoitukset” (sic). *Km* 85/23.11.1956; ””Ungern har en framtid endast under Guds ledning”. *Församlingsbladet* 37/9.11.1956; ”Mindszenty hånas i ryska pressen”. *Församlingsbladet* 42/14.12.1956; ”Ungerska präster deporterade”. *Församlingsbladet* 43/21.12.1956; Kapanen 2015, 25–26; Kapanen 2017, 126.

⁶⁴ Baer 2006, 66–67, 70–71; Viljanen-Pihkala 2019, 168–169.

varsin hyvältä. Kansannousun jälkeisessä käymistilassa valtio vielä salli kirkollisia vapauksia, toisin sanoen se soi luterilaisille näyteikkunastatuksen.⁶⁵

Ensimmäiset merkit Unkarin kirkkopoliitikan muutoksesta luterilaisen kirkon osalta näkyivät *Kotimaan* sivuilla marraskuun lopussa 1957. Se reagoi Unkarin luterilaisen kirkon kohtaamista vaikeuksista viiveellä. Tämä oli sinällään luonnollista, sillä tietoa aiheesta oli niukasti saatavissa. *Församlingsbladet* reagoi vieläkin suuremmalla viiveellä. Se julkaisi aiheesta uutisen etusivullaan vasta 20.12. numerossaan. Uutisen lähettä ei mainittu, mutta se on selvästi tiivistelmä *Kotimaan* kolme päivää aiemmasta uutisesta. *Kotimaa* ei kuitenkaan välttämättä ollut lähde, vaan *Församlingsbladet* saattoi käyttää suoraan *Kotimaan* lähettä *The Timesia*. LML oli aktiivisesti levittänyt tietoa *The Timesin* uutisesta, ja tämä tieto oli saattanut tulla *Församlingsbladetin* toimitukseen esimerkiksi LML:n lehdistötiedotteen välityksellä. Jonkinlaiseen yhteydenpitoon LML:n kanssa saattaa viitata se, että *Församlingsbladetin* uutinen oli päätynyt LML:n lehtileikekokoelmaan, vaikka se tutkimuskaudella muutoin oli *Församlingsbladetin* Unkari-uutisille hyvin harvinaista.⁶⁶

Uutisessa kerrottiin, että Kádárin hallitus oli palauttamassa tehtäviinsä kommunistien myönteilijöitä. Uutisen lähteen mukaan parlamentin puhueuvosto oli tutkinut olosuhteita ennen kansannousua virassa olleen piispa Lajos Vetón eroamisen aikana 2.11.1956 ja tullut siihen johtopäätökseen, että hänet oli erotettu väkisin. *Församlingsbladetilla* oli tässä painovirhe, ja se puhui Ordassin erottamisesta vuonna 1958. Tämä kertonee siitä, että uutinen oli luultavasti nopeasti tehty. Näin virhe oli jäänyt todennäköisesti kiireessä huomaamatta. Lisäksi viranomaisten kerrottiin olleen tyytymättömiä valtion ja roomalaiskatolisen kirkon suhteisiin. Lukuun ottamatta roomalaiskatolisen kardinaali József Mindszentyn tapausta viranomaiset eivät nähneet niissä olevan mitään ongelmaa. Uutisessa viitattiin opetusministeriön kirkollisten asioiden osaston johtaja János Horváthin puheisiin, mutta häntä ei mainittu nimeltä, toisin kuin lähteessä.⁶⁷ Muutenkin uutinen oli erittäin lyhyt lähteeseensä verrattuna, mikä edelleen puhuu toimituskiireen puolesta.

⁶⁵ Näyteikkunastatuksesta ja vastaavasta politiikasta ks. Nico Lamminparras, *Salamitaktiikalla sosialismiin. Tšekkoslovakian kommunismi 1946-1948*. Artikkeliluonnos, julkaisematon 2018b, 1–7.

⁶⁶ ”Skärpt läge i Ungern”. *Församlingsbladet* 20.12.1957; H/PC/S13, The Archives of Lutheran World Federation, Geneve; ”Church Crisis in Hungary. State to Restore Deposed Lutheran Leaders”. *The Times* 54022/12.12.1957; ”Neue Entwicklungen in der Ungarischen Lutherischen Kirche”. *LWB-Bericht* 44/57 13.12.1957; ”Kadar hyökkää Ordassia vastaan. Hallituksen toimenpiteitä odotettavissa”. *Km* 98/17.12.1957; ”Skärpt läge i Ungern”. *Församlingsbladet* 46/20.12.1957; Kapanen 2019, 206–208; Viljanen-Pihkala 2019, 283, 285–287.

⁶⁷ ”Church Crisis in Hungary”. *The Times* 54022/12.12.1957; ”Kadar hyökkää Ordassia vastaan. Hallituksen toimenpiteitä odotettavissa”. *Km* 98/17.12.1957; ”Skärpt läge i Ungern”. *Församlingsbladet* 46/20.12.1957.

Församlingsbladet jatkoi aiheesta 3.1.1958 numerossaan. Piispa Túróczyn kerrottiin joutuneen väistymään piispan tehtävistään ja kommunisteille myötämielisen Vetön nousseen hänen tilalleen. Kansannousun jälkeen sivussa olleista kirkon kommunistijohtajista myös pääsihteeri Károly Grünvalszkyn ja tarkastaja Ernő Mihályfin kerrottiin palanneen virkoihinsa. Vetösta oli samalla tullut Unkarin luterilaisen kirkon johtava piispa. Tehtävää oli aiemmin hoitanut Ordass. Uutinen jatkoi mainitsemalla LML:n jättäneen tapahtuneesta vastalauseen.⁶⁸

Lehden etusivulla julkaistu uutinen muistuttaa sisällöltään suuresti *Kotimaan* 31.12.1957 samasta aiheesta julkaisemaa uutista.⁶⁹ Luultavasti molempien lehtien lähde oli sama. *Kotimaa* itse tuskin oli *Församlingsbladetin* lähde, sillä tekstistä puuttuu joitain *Kotimalle* tyypillisiä korostuksia. *Kotimaa* lieneekin laajentanut lähteen tekstiä omalla aineistollaan, mutta kumpikaan lehdistä ei maininnut lähdeään. Lehtien erilainen painotus kuitenkin näkyi otsikossa: suomenkielentaitoinen piispa Zoltán Túróczy ei ollut ruotsinkielisille olennainen, hänhän oli ensi sijassa körttiläisten ja suomenkielisten kristillis-isänmaallisten piirien ystävä⁷⁰. Luultavasti siksi otsikossa puhutaan vain piispa Ordassista, vaikka uutisen pääaihe olikin nimenomaan Túróczyn erottaminen.

Församlingsbladet julkaisi 17.1. otteita Unkarista Suomeen lähetetystä kirjeestä. Kirjeessä vedottiin, että sen lukijat tuntisivat Unkarin hädän ja sen nuorison taistelun uskonsa ja vapautensa puolesta. Siinä pyydettiin rukousta Unkarin puolesta. Kirkon kerrottiin menettäneen jälleen itsenäisyytensä ja ulkomaanmatkojen tulleen estetyiksi. Luterilaista kirkkoa ei mainittu, mutta siinä selkeästi puhuttiin sen kohtaamista ongelmista. Kirjeessä kiitettiin Suomesta tulleesta avusta, josta erityisen tärkeänä pidettiin kirjallisuutta. Tekstistä oli poistettu kaikki nimet. Se oli toinen etusivun kahdesta kirjoituksesta, joiden molempien otsikoissa luki SOS. Tekstit veivät noin puolet etusivun tilasta. Ensimmäisessä niistä kerrottiin sokeiden tarvitsevan apua. Sanoma oli selvä. Unkarin luterilaisen kirkon vaikea asema haluttiin tuoda näkyvästi esille ja lehden lukijoiden toivottiin auttavan sitä ja rukoilevan sen puolesta.⁷¹ Kirjeen sijoittamisessa sokeiden auttamisen tematiikkaan toisena rukous- ja avustuskohdeena saattoi nähdä hienoista ulkopoliittista varovaisuutta. Samalla raamatullisesti viitattiin⁷² kirkkoa kohdanneeseen pimeyteen, sen johdossahan oli nyt kommunismin myötäjuoksija: kun sokea taluttaa toista, molemmat putoavat kuoppaan. Toisaalta samalla on mahdollista nähdä vähemmistöjen oikeuksia painottava teema – olihan

⁶⁸ ”Biskop Ordass skjuts åt sidan”. *Församlingsbladet* 1/3.1.1958.

⁶⁹ ”Lajos Vetö Unkarin luterilaisen kirkon johtajaksi. Turoczy joutuu väistymään – Ordassin asemasta ei tietoa”. *Km* 100/31.12.1957; ”Biskop Ordass skjuts åt sidan”. *Församlingsbladet* 1/3.1.1958.

⁷⁰ Viljanen-Pihkala 2019, 42; Túróczyn erottamisesta ks. Baer 2006, 69–71.

⁷¹ ”SOS1 300 blinda väntar besök”. *Församlingsbladet* 3/17.1.1958; ”SOS2 Nödrop från Ungern”. *Församlingsbladet* 3/17.1.1958.

⁷² Matt. 15:14; Luuk. 6:39.

Unkarin luterilainen kirkko pieni vähemmistö maassaan. Näin edelleen viitatessaan vähemmistöihin lehti suuntasi valokiilaa yleisesti tematiikkaan ja kerrytti siinä huomiota myös ruotsinkielisten asemaan.

Lehden uskonnonvapauteen, ihmis- ja kansalaisyhteisyyksiin keskittynyttä linjaa korostikin se, että lehti kiinnitti samanaikaisesti näkyvää huomiota DDR:n kiristyneeseen uskontopolitiikkaan julkaisemalla tammikuun numeroidensa takasivuilla kolmiosaisen artikkelisarjan vangitusta luterilaisesta ylioppilaspastorista Siegfried Schmutzlerista (1915–2003). Artikkelit olivat laajoja ja täyttivät suurimman osan lehden takasivuista. Myös *Kotimaa* julkaisi vastaavan materiaalin, mutta *Församlingsbladetissa* se sai *Kotimaatakin* enemmän näkyvyyttä. Molemmat lehdet aloittivat artikkelien julkaisun samana päivänä, mikä korostaa asian tärkeyttä harvemmin ilmestyneelle *Församlingsbladetille*.⁷³ Uskonvapaudesta ja ihmisoikeuksista kiinnostunut lehti seurasi Unkarin luterilaisten tavoin Itä-Saksan luterilaisia. Sivuteitse se otti näin kantaa Saksojen poliittiseen tilanteeseen, mutta Schmutzlerin vangitsemisen näin näkyvä esille tuonti samanaikaisesti heti Ordassin jouduttua vaikeuksiin oli epäilemättä tuenilmaus myös Ordassille.

Helmikuun puolivälissä lehti kirjoitti, että Ordass luultavasti pakotettaisiin eroamaan tehtävästään. Utisessa kerrottiin Pohjolan piispojen Unkariin lähettämästä vetoomuksesta⁷⁴. Samalla kerrottiin, että János Horváthin Associated Pressin (AP) Budapestin-kirjeenvaihtajalle antaman haastattelun mukaan nimenomaan Ordassin hiippakunnan oma papisto pakottaisi piispansa eroamaan. Lehti piti ilmeisesti väitetä niin erikoisena, että se oli kirjoittanut sen perään kaksi huutomerkkiä. Vetón kerrottiin palanneen tehtävänsä Unkarin hallituksen kieltäytyttyä hyväksymästä hänen eroaan kansannousun aikana.⁷⁵

Ilmeisesti toimituksessa osattiin lukea Horváthin lausunnon implikaatiot, ja siitä syystä sitä seurasi tuplahuutomerkki. Ensimmäiseksi ilmi käy, että kommunistihallinnossa tiedettiin Ordassin hiippakunnan papiston joukossa olevan erimielisiä, toisin sanoen kommunismin myötäjuoksijoita, ellei peräti solutettuja. Toiseksi tiimalasissa hiekka kävi vähiin, sillä spekuloiden julkisesti piispansvaihtoa Horváth käytännössä vain ilmoitti vääjäämättömän lopputuloksen. Poliittisesti mielenkiintoista on, että lehti kutsui kansannousua nyt ”kapinaksi Neuvostoliittoa vastaan”⁷⁶. Ilmaisu oli ul-

⁷³ ”Upprörande hets mot östtysk präst”. *Församlingsbladet* 2/10.1.1958; ”Eräs meidän aikamme marttyyri”. Km 2/10.1.1958; ”Eräs meidän aikamme marttyyri II”. Km 3/14.1.1958; ”Schmutzlers tal nagel i ögat i öst”. *Församlingsbladet* 3/17.1.1958; ”Eräs meidän aikamme marttyyri III”. Km 4/17.1.1958; ”Sanningen om dr Schmutzler”. *Församlingsbladet* 4/24.1.1958.

⁷⁴ Vetoomuksen taustasta ks. Viljanen-Pihkala 2019, 292–295.

⁷⁵ ”Ordass tvingas avgå?”. *Församlingsbladet* 7/14.2.1958.

⁷⁶ Revolten mot Sovjetunionen.

kopoliittisesti rohkea etenkin, koska se tarkasti analysoi Kremlin ylivaltaopyrkimyksiä satelliittien suhteen 1950-luvun lopulla⁷⁷.

Samassa numerossa kerrottiin Unkarin kommunistisen puolueen lehden arvostelleen voimakkaasti puolueen johtotehtävissä olleita siitä, että he kävivät säännöllisesti kirkossa. Puolueen lehden mukaan kirkossakäynti oli ideologinen jäännös vuoden 1956 vastavallankumouksesta. *Kotimaa* oli julkaissut mitä ilmeisimmin samaan lähteeseen perustuvan uutisensa puolueen äänenkannattajan *Népszabadság*in kirjoituksesta jo viikkoa aiemmin.⁷⁸ Samoin kuin *Kotimaa*, uutisen julkaisulla *Församlingsbladet* selvästi viesti, että kommunistien vakuutukset uskonnonvapaudesta eivät käytännössä pitäneet paikkaansa. Samalla lukijalle jälleen viestittiin, että kommunismi oli uhka uskonnonvapaudelle myös Suomessa.

Kiinnostus hiipuu

Församlingsbladet ei julkaissut maaliskuun 1958 alun jälkeen Unkaria koskevia uutisia. Vasta 30.5. se kirjoitti lyhyen uutisen Ordassista. Uutisen mukaan LML:ltä tulleiden tietojen mukaan Ordass todennäköisesti syrjäytettäisiin pian kokonaan. Merkkejä tästä oli nähtävissä *Evangélikus Életin* edellisestä numerosta. *Kotimaa* oli julkaissut vastaavan uutisen pitempänä puolitoista viikkoa aiemmin.⁷⁹

Kotimaan kirjoituksissa tutkimusaikana Unkarin tapahtumat toimivat varoittavana esimerkkinä suomalaisille kommunismin vaarasta. *Församlingsbladetin* pääkirjoituksessa 4.7. saattoi nähdä samanlaisen viestin kuin *Kotimaan* saman päivän pääkirjoituksessa, jossa muistutettiin äänestämispäätöksen tärkeydestä. Lukijoita muistutettiin, että tulevat eduskuntavaalit olivat kirkolle tärkeät. Kummankaan lehden pääkirjoitukset eivät maininneet Unkarin kirkollista tilannetta, Ordassia tai edes kommunismia suoraan. Käytännössä molempien lehtien kirjoitusten kärki oli silti suunnattu suomalaisia kommunisteja kohden.⁸⁰

Församlingsbladetin pääkirjoittaja käytti Saksan 1930-luvun kirkkotaistelua esimerkkinä siitä, ettei kristinusko voinut olla neutraali suhteessa politiikkaan. Ver-

⁷⁷ Tarkemmin ks. Lamminparras 2017, 3–11.

⁷⁸ ”Ei sovittelua kirkon ja kommunismin välillä”. *Km* 16/28.2.1958; ”Ungerska kommunister mot kyrkobesökare”. *Församlingsbladet* 10/7.3.1958.

⁷⁹ ”Unkarin hallitus pyrkii Ordassin syrjäyttämiseen”. *Km* 35/20.5.1958; ”Skall Ordass helt avsättas?”. *Församlingsbladet* 22/30.5.1958; Unkarin hallituksen taktiikasta ks. Baer 2006, 69–73.

⁸⁰ ”Gud – och riksdagsvalet” (pk.). *Församlingsbladet* 26/4.7.1958; ”Tärkeät päivät” (pk.). *Km* 46/4.7.1958; Jalovaara 2007, 52–53; Kapanen 2017, 130–131; Kapanen 2019, 216, 222; Kommunisteja ja heitä lähellä olleita vasemmistolaisia edusti eduskuntavaaleissa Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL). *Församlingsbladetin* pelko kommunistien vallan noususta ei osoittautunut aiheettomaksi, sillä SKDL:stä tuli vuoden 1958 eduskuntavaaleissa suurin puolue.

tauksen painoarvoa lisäsi toisaalta se, että lehti oli 1930-luvun lopulla kritisoinut natsihallintoa osin samoin kirkon itsenäisyyttä totalitarismin paineessa puolustanein argumentein kuin se nyt vastusti kommunismia.⁸¹ Natsi-Saksan totalitarismia oli poliittisesti suhteellisen turvallista käyttää esimerkkinä, koska sen tapahtumia ja kommunismia ei suoraan verrattu toisiinsa. Silti oli selvää, että tarkkaavainen lukija muisti pääkirjoitusta lukiessaan myös Unkarin luterilaisen kirkon, Ordassin ja hänen itäsaksalaisen kohtalotoverinsa Schmutzlerin kohtaaman vainon. Varoittavia esimerkkejä kommunismin vaarallisuudesta kirkolle ei tarvinnut pääkirjoituksessa nimeltä mainita, kun lukijoille ne olivat jo ennestään tuttuja.

Itse Ordassin erottamisesta lehti kirjoitti vasta 18.7., eli noin kolme viikkoa *Kotimaata* myöhemmin. Varsin lyhyessä etusivun uutisessa kerrottiin myös LML:n lausunnosta, jossa valiteltiin syvästi, että Ordass oli siirretty pois tehtävästään. Liiton kerrottiin maininneen varapresidenttinsä Ordassin olevan vahva kristillinen persoona.⁸² Ordassin syrjäyttämisen jälkeisestä piispanvalinnasta lehti ei kirjoittanut enää mitään. Hyvin mielenkiintoista on, miksi lehti oli maaliskuusta 1958 alkaen näinkin passiivinen Unkarin kirkollisten tapahtumien aktiivisen seuraamisen suhteen.

Yksi mahdollinen selitys on lähestyä asiaa tammikuisen SOS-uutisen näkökulmasta. Siinä julkaistun hätähuudon mukaisesti Unkarin luterilaisen kirkon itsenäisyys valtiosta oli todellakin mennyt. Lehti oli lähtenyt 1956 kansannousun edellä kiinnostuneena kirjoittamaan Unkarista ja sen kirkollisesta tilanteesta toivoen suurempaa vapautta. Keväällä 1958 alkoi näyttää selvältä, että tämä vapaus oli menetetty. Toisaalta lehti ei ylipäänsä *Kotimaan* tavoin ollut kiinnostunut suomenkielisten huomattavilta osin kielisukulaisuuteen perustuvista kirkollisista yhteyksistä Unkariin.

Lehteä kiinnostivatkin uusi tilanne ja sen tuomat mahdollisuudet Unkarin kirkolle. Kun mahdollisuudet vaikuttivat olevan menneet tavalla, johon ei juurikaan voinut vaikuttaa, lehti tyytyi kertomaan lukijoilleen epäsuotuisasta kehityksestä ja kehotti näitä rukoilemaan Unkarin puolesta. Tilanteen tarkemman pohtimisen se jätti Suomen ja Unkarin suhteista enemmän kiinnostuneelle suomenkieliselle kirkolliselle lehdistölle, jonka etenkin tässä mielessä merkittävin edustaja oli *Kotimaa*. Eikä piskuisen lehden olisi ollut enää tarkoituksenmukaistakaan kuluttaa voimavarojaan valtaosin sivuteemaan.

⁸¹ ”Gud – och riksdagsvalet” (pk.). *Församlingsbladet* 26/4.7.1958; Bernerstedt 1992, 74–75; Saksan natsivallan aikaisesta kirkkوتاistelusta ks. Eino Murtorinne, *Risti hakaristin varjossa. Saksan ja Pohjoismaiden kirkkojen suhteet Kolmannen valtakunnan aikana 1933–1940*. SKHST 86. SKHS, Helsinki 1972.

⁸² ”Ordass erotettu”. *Km* 44/27.6.1958; ”Biskop Ordass avsatt”. *Församlingsbladet* 27/18.7.1958.

Yöpakkaskriisin⁸³ tuoman poliittisen varovaisuuden vaikutusta ei sitä vastoin ole relevanttia nähdä syynä lehden linjan muuttumiseen, sillä muutos tapahtui jo selvästi ennen sitä. Huomattavaa on, etteivät Unkarin luterilaisen kirkon vaikeudet 1957–1958 muutenkaan enää päässeet maan vuoden 1956 kansannousun tavoin lehden pääkirjoituksiin, vaikka ne saivatkin huomiota uutisissa usein näkyvästi etusivulla. Unkarin politiikasta tai muista kirkkokunnista lehti ei kirjoittanut enää juuri ollenkaan edes uutisissa. Ordassin seuraajavalinnasta vaikeneminen voidaan tulkita myös lehden hiljaiseksi protestiksi uusia henkilövalintoja kohtaan.

Johtopäätökset

Suomenruotsalaisten kirkollisten piirien tärkeimmät lehdet olivat *Människovännens* ja vuodesta 1922 ilmestynyt *Församlingsbladet*. Näistä *Församlingsbladet* oli suomenkielisen *Kotimaan* kaltainen yleiskirkollinen julkaisu, joka seurasi säännöllisesti myös erityisesti luterilaisiin liittyviä poliittisia tapahtumia Itä-Euroopassa. Ruotsinkielisyyden takia sitä saatettiin kuitenkin herkemmin seurata muissa Pohjoismaissa kuin suomenkielistä vastinettaan.

Kotimaahan verrattuna *Församlingsbladetin* Unkari-kiinnostus oli tutkimuskaudella kuitenkin erilaista ja perustui muihin taustapontimiin. Siinä missä molempia lehtiä kiinnostivat piispa Lajos Ordass, Unkarin ihmisoikeus- ja uskonnonvapaustilanne sekä maan auttaminen, Porvoon hiippakunnan perustamiseen ja yleisesti ruotsinkielisten erillisyyden ajamiseen profiloitunutta *Församlingsbladetia* ei kiinnostanut suomenkielisten suosima ja erityisesti körtteihin läheiset suhteet rakentanut piispa Zoltán Túróczy eivätkä suomalaiskansallisten piirien ajatukset Unkarista Suomen sukulaiskansana. Tosin uutisointia arvioitaessa on huomioitava lehden rajalliset resurssit levikiltään pienenä vähemmistöjulkaisuna.

Lehti oli kiinnostunut lähinnä kansalaisoikeuksiin, omantunnonvapauteen, luterilaisuuteen ja vähemmistöasemaan liittyvistä aiheista Unkarin tapahtumien yhteydessä. Näiden teemojen lisäksi kansalaisyhteiskunnan keskuudessa ollut vahva pyrkimys auttaa maata etenkin kansannousun yhteydessä ja pian sen jälkeen toimi epäilemättä merkittävänä syynä seurata Unkaria. Lehti myös itse kannusti suomalaisten avustustoimintaa.

Luterilaiselle, kerran viikossa ilmestyvälle *Församlingsbladetille* oli luontevaa, että sen kiinnostus kohdentui pääasiassa Unkarin luterilaiseen kirkkoon. Lehti oli sitä käsittelevissä kirjoituksissaan valmis yhtäältä syventymään kirkkopoliitiikan yksi-

⁸³ Yöpakkaskriisistä ks. Visuri 2006, 164–166; Jalovaara 2007, 60; Pekka Visuri, *Idän ja lännen välissä. Puolustuspolitiikka presidentti Kekkonen kaudella*. Toim. Reima T. A. Luoto. Fenix-Kustannus Oy, Espoo 2010, 43; Timo Vihavainen, *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*. Minerva Kustannus Oy, Helsinki 2013, 262; Lamminparras 2017, 4–7.

tyiskohtiin ja toisaalta käyttämään niitä satunnaisesti mutta ilmeisen tarkasti valikoiden. Yksityiskohtat on näin nähtävä keinona tuoda lehden argumenteille lisäpainoa.

Unkarin kansannousu lokakuussa 1956 oli selvästi kiinnostuksen huippukohta, nousihan kehittyvä tilanne kahdesti lehden pääkirjoitukseen. Huomionarvoinen oli pääkirjoitus kansannousun kukistamisen yhteydessä, koska *Kotimaa* ei sellaista julkaisut. Tosin vaikka *Församlingsbladetin* kiinnostus Unkarin tapahtumia kohtaan oli *Kotimaatakin* enemmän Ordass-keskeistä, seurasi *Församlingsbladet* piispan erottamiseen johtaneita tapahtumia intensiivisesti vain niiden alkuvaiheessa kesällä 1958.

Kansannousun jälkeistä laimennutta kiinnostusta selittää eniten kirkollinen näkökulma, koska taustalla ei enää ollut niin voimakasta kansalaisyhteiskunnan painetta. Uudessa tilanteessa *Församlingsbladetin* tuki oli samoin epäsuorempaa: Unkarin luterilaisten kerrottiin näyttävästi etusivulla tarvitsevan rukousta ja apua vaikeuksiinsa osan kirjoituksesta keskittyessä kuitenkin väljemmin sokeiden auttamiseen. Toisaalta lehden suoma laaja huomio itäsaksalaisen ylioppilaspastori Siegfried Schmutzlerin yhtä hankalalle tilanteelle on nähtävä merkinä sekä uskonnonvapaus- ja ihmisoikeusteeman tärkeydestä lehdelle että vetoomuksena riippumattomuudestaan kamppailevan Unkarin luterilaisen kirkon ja syrjään siirrettävän Ordassin puolesta.

Näiden teemojen tarjoamaa esimerkkiä kommunismin uhasta *Församlingsbladetin* pääkirjoittaja ei unohtanut kesän 1958 eduskuntavaalien alla, vaikutti Unkari enää pääsyytkään pääkirjoituksien varsinaiseksi aiheeksi. Unkarin ja sen luterilaisten vapaushaaveiden rauettua olennaiseksi muodostui kommunismin patoaminen kotimaassa.

Summary

Församlingsbladet (~ Parish News) was a Lutheran church newspaper for Swedish-speaking Finns. Similarly to the Finnish-speaking *Kotimaa* newspaper, it was a general church publication, and also regularly followed political events, in particular those related to Lutherans. On the other hand, for language reasons *Församlingsbladet* obviously did not embrace the concept of Finns and Hungarians being two brotherly nations.

Utilizing qualitative approach, media research methods and discourse analysis included, the purpose of this research paper is to analyze news and articles in *Församlingsbladet* concerning Hungary during the Hungarian Revolution of 1956 and its aftermaths in 1957–1958. This period saw the Hungarian Communist Government gradually tightening its grip on Hungarian churches. From this perspective, it is important to sort out what kind of topics were discussed in *Församlingsbladet*. Another issue in this study is to clarify the intentions the magazine itself had. Henceforth, the article also sheds light to the question on how the inflammatory situation in Hungary was interpreted and publicly handled in the media of its own time.

Nevertheless, as a religious magazine for Swedish-speaking minority, *Församlingsbladet* had limited resources to follow-up the topics.

It was published once a week, and thus was mainly interested in such of topics as human

rights and freedom of religion under the pressure of the Communist rule. The newspaper placed high hopes on the Hungarian Revolution, aspiring for improvement of human rights. For example, the newspaper published two editorials about the theme. The latter one appeared even after the Soviet armed forces had suppressed the uprising.

Församlingsbladet actively supported Hungarian Lutheran Bishop Lajos Ordass. He was arrested in 1948, since he defended independence of his church. He got his bishopric back soon after the Revolution, but during the late 1957 and early 1958 the Communist Government again removed him from his post. Compared to Kotimaa, Församlingsbladet was even more Ordass-orientated. Yet, this focus covered merely the early stages of the bishop's dismissal.

At the same time there were anti-communist aims in Finland. The fate of Hungarian Lutherans and Bishop Ordass served as an example on how dangerous it could be for church if the communists were to rise into the power. It is worth mentioning that in his text the editor of Församlingsbladet did not forget the events of Hungary in 1957–1958; they were a clear warning of the threat of Communism in a country heading for the 1958 parliamentary elections.

